

SFÎNTA SCRIPTURĂ – FUNDAMENTUL CATEHIZĂRII POPORULUI ROMÂN

DR. IOSIF TAMAȘ

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași
iosifta@yahoo.com

Abstract: Since the oldest times, the Catholic Church translated the Bible in the language of the Christian people. This is why there was settled the entirely false, anti-catholic idea that Luther would have been the first translator of the Holy Writ in modern languages. There are also older translations, realized by theologians and philologists among the catholic Christians. For example, Jean Lefevre d'Étaples translates the Bible in French in 1523, German Bibles appear in 1477, 1483, 1490 to Wittenberg; in 1518 to Augsburg. Iacobo de Voragine translated the Bible in Italian in Dante's times, and in 1421 appears to Venice the translation of Nicolo Malermi, 9 times re-edited during the 15th century. Also, the New Testament has been translated during the 14th century by monk Guido, and in 1537 appeared the Italian translation of the Bible, made by Brucioli. Realized with an exceptional verse and comprehensible for the people, it shortly spread as a literary Italian work, but has not been accepted by the Church, because in many places there were sacrificed the theological – dogmatic meanings for the poetical – literal figures. Romanian translations of the Holy Writ also appeared in our country, have been accepted by the Christian people and were recognized by the Church Authority. In this biblical texts there were combined the wonderful dogmatic meaning with the literary one, resulting real masterpieces of the Romanian theological literature. We remember that the history of the Romanian literature begins with a catechism, the Lutheran Catechism, published to Sibiu in 1544, representing the first Romanian published book. During the 17th century, Catholic Catechisms continue to appear in our language. Settling the Holy Writ at the basis of people catechization, these catechisms became important documents for both the literary history and the evolution of the Romanian Catholic literature and of the Romanian Catholic theology in general.

Key-words: Catechism, hermeneutics, Bible translation.

1. Introducere

Deși din cele mai vechi timpuri Biserica Catolică a tradus Biblia în limba popoarelor creștine, s-a împămîntenit cu totul falsă idee, anticatolică, că Luther ar fi fost primul traducător al Sfintei Scripturi în limbile moderne. Există traduceri mai vechi, realizate de teologi și filologi, în rîndul creștinilor catolici. De exemplu, Jean Lefevre d'Étaples traduce Biblia în franceză în 1523, la Wittenberg apar Biblii

germane în 1477, 1483, 1490; la Augsburg în 1518. Iacobo de Voragine a tradus Biblia în italiană pe timpul lui Dante, iar în 1421 apare la Veneția traducerea lui Nicolo Malermi, reeditată de nouă ori pe parcursul secolului al XV – lea. De asemenea, și Noul Testament a fost tradus în secolul al XIV – lea de Călugărul Guido, iar în 1537 apare celebra traducere italiană a Bibliei lui Brucioli. Realizată cu o versificație de excepție și pe înțelesul poporului s-a răspândit în scurt timp ca o operă literară italiană, dar nu a fost acceptată de Biserică, deoarece în multe locuri au fost sacrificate sensurile teologico-dogmatice pentru figurile poetico-literare. Traduceri ale Scripturii au apărut și pe meleagurile noastre, au fost bine acceptate de poporul creștin și recunoscute de către autoritatea bisericească. În aceste texte biblice s-a împletit minunat sensul dogmatic cu cel literar, rezultând astfel adevărate capodopere ale literaturii teologice românești.

Istoria tipăriturilor românești începe cu un catehism, Catehismul Luteran, tipărit la Sibiu în 1544. În secolul al XVII-lea încep să apară și Catehisme Catolice în limba noastră. Așezînd la baza catehizării poporului Sfînta Scriptură, aceste catehisme au devenit documente importante atît pentru istoria literară, cît mai ales pentru evoluția literaturii catolice românești și a teologiei catolice românești în general.

2. Întîlnirea lingvisticii cu teologia

În istoria transmiterii textului biblic, autorii Sfîntei Scripturi au fost *teo-logi*, adică „vorbitori de Dumnezeu”, și de aici, prin cuvînt, teologia lor s-a transformat în filologie. Astfel, a fost început un drum prin istorie pentru a depăși statura filologică și pentru a regăsi filonul teologic:

„Aceasta este munca în deosebi a teologilor bibliști, cei ce caută, descoperă și studiază manuscrise, cei ce le alcătuiesc în ediții critice, cei ce traduc sau revizuiesc, cei ce compară și comentează. E drumul pe care cititorul obișnuit al Bibliei, cu cartea-n mînă pe de-a gata, nu-l cunoaște.”¹

Toate operele scrise oglindesc stadiul evoluției lingvistice al epocii în care au fost scrise, mediul cultural generator și împrejurările politico-istorico-geografice ale poporului în mijlocul cărora au apărut. Sfînta Scriptură nu face excepție de la această regulă. Se știe că a fost scrisă în decursul a 1400 de ani, de către un popor a cărui istorie și cultură s-a intersectat cu obiceiurile egiptene, babiloniene, persane, elenistice, într-o limbă (sau mai multe limbi) care astăzi este moartă. Contextul cercetărilor filologice moderne a definit o știință a normelor găsirii și propunerii sensului corect al Sfîntei Scripturi. Aceasta știință, numită *hermeneutică*, parcurge mai multe etape de cercetare și, în funcție de definirea scopului cercetării, se împarte în

¹ Bartolomeu Valeriu Anania, *Pentateubul*, Editura Institutului Biblic al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1997, p. 11.

trei secțiuni: **noematica** ce se desprinde din grecescul *noema*, de la care provine și cuvântul *noimă* în limba noastră, este știința sensurilor Sfintei Scripturi; **euristica** (*heuriskein* în grecește) este știința cercetărilor în vederea găsirii sensului exact al cuvintelor; **proforistica**, tot din grecescul *profero* ‘a scoate în față’, este știința propunerii, expunerii sensurilor biblice. Împărțirea de mai sus pe etape a hermeneuticii este, evident, de ordin metodologic. Ea nu corespunde nicidecum cu fazele evoluției istorice ale ei.

Hermeneutica s-a născut și s-a dezvoltat dintr-o necesitate istorică. În perioada Vechiului Testament, în timpul deportării în Babilon, evreii au renunțat la folosirea limbii strămoșești. Astfel ebraica a devenit „limba sfântă”, **lașon haqadoș**, limba Scripturii, și, deoarece traducerea ei într-o altă limbă era ceva inimaginabil pe vremea aceea, tălmăcirea și explicarea ei în limba vorbită a devenit necesară. Fenomenul este menționat pentru prima dată în Cartea lui Neemia 8, 2-3 cu precizarea că „ei citeau deslușit Cartea Legii lui Dumnezeu și îi arătau înțelesul, pentru a-i face să înțeleagă ce citiseră” (Ne 8,8). Primul care a îndeplinit această misiune a fost cărturarul (*hassefer*) Ezdra. În Noul Testament acest termen de cărturar este redat adesea prin grecescul *grammateus* – cunoscător al Scrierilor. Astfel a luat naștere profesia cărturarilor. Nu avem trasată o hermeneutică propriu-zisă la evrei pînă în vremea lui Isus,

„(...) rabinul Hillel a întocmit pentru prima dată șapte reguli de interpretare, **middoth**, ale Bibliei, al căror număr rabinul Ismael ben Elisha (începutul sec. II) l-a mărit la 13, iar rabinul Eliezer ben Iose Hagghelili (mijlocul sec. II) la 32”².

Primul care a scris o lucrare de hermeneutică propriu-zisă, după cum se știe, a fost Sfântul Augustin. În lucrarea *De doctrina christiana*, constituită ca o replică la lucrarea *Septem Regulae ad inquirendum et inveniendum sensum S. Scripturae* scrisă în 390 de către Tychon, considerat un eretic, Augustin folosește pentru prima dată sensurile de *euristica* și *proforistica* alături de *noematică*. Isidor Pelusiotul (cca. 499) expune niște principii de interpretare ale școlii antiohiene în lucrarea *Peri hermeneias thes theias Grafes*, întâlnită mai mult în traducerea latină Heidelberg 1605, din Veneția, anul 1745. Eucheriu din Lugdun (cca. 450, Lyonul de astăzi) a redactat două lucrări de hermeneutică: *Formularum spiritualis intelligentiae ad Uranium* și *Instructionum ad Salonium filium libri duo*.

Principiile hermeneutice care au dominat teologia catolică a Evului Mediu au fost cele expuse de către sfântul Toma de Aquino în *Summa Teologică*, Partea I, întrebarea 1, n. 9 și 10. La Conciliul ecumenic din Vienne (1311-1312) s-a decretat obligativitatea studierii limbilor ebraică, caldeeană și arabă în vederea aprofundării textelor biblice.

² Ioan Vasile Botiza, *Introducere în studiul Sfintei Scripturi*, Galaxia Gutenberg, 2005, p. 99.

3. Momente moderne ale întâlnirii lingvisticii cu teologia³

Problema „metodei” hermeneuticii religioase, capabile să apere valabilitatea rezultatelor, reprezintă o temă centrală în gândirea Bisericii, care trece de la teologie la filosofie și la pedagogie printr-o formare riguroasă a celor ce se pregătesc în această specialitate. În centrul acestor preocupări constante pentru problemele privind corecta metodologie lingvistică stă o muncă orientată în mod esențial către fundamentarea cercetării teologice, clarificându-se astfel procedurile și instrumentele de lucru conceptuale și culturale, demonstrându-se legitimitatea, pe de o parte, a metodei dogmatice și, de cealaltă parte, a utilității acesteia, dovedită prin rezultatele obținute în hermeneutica religioasă.

Hermeneutica teologică trebuie să absolutizeze metoda și să facă din această problematică metodologică un *unicum* al problemei teologice, ceea ce ne arată în mod clar legăturile pe care teologia hermeneutică le are în primul rând cu gnoseologia filosofică și critică. Din punct de vedere epistemologic, se va considera întotdeauna „metoda” ca un mijloc pentru atingerea aceluși scop care este chiar *înțelegerea credinței*. Dincolo de exigența metodică apare și necesitatea utilizării exacte a instrumentelor lingvistice, pe cât posibil, neechivoce.

Dar în spatele puternicei exigențe metodologice se observă, înainte de toate, o temă teologico-filosofico-lingvistică fundamentală: aceea de a garanta, în măsura în care este posibil, *obiectivitatea veridică a interpretării religioase*, care, în gândirea sântului părinte Papa Benedict al XVI-lea, pare a fi pusă în pericol de o hermeneutică negativă, anume *sincretismul religios*. De fapt, intenția care stă în spatele căutărilor metodologice ale lui Benedict al XVI-lea în *Caritas in veritate* este de a recupera *obiectivitatea interpretării* hermeneutico-teologice. Obiectivitatea aceasta în mod evident nu are nimic a face cu obiectivitatea proprie științelor empirice, în care raportul cognitiv există între subiectivitatea umană și un obiect al naturii. Ea constă tocmai în *apărarea autonomiei* proprie manifestărilor spiritului, în care raportul cognitiv se stabilește între două subiectivități, eu și El. Este vorba astfel de obiectivitatea tipică a „formelor reprezentative”, care implică o distanță temporală și istorică între acele forme lingvistico-teologice și destinatarul sau interpretul acestora. În baza acestor principii, metodologia hermeneutico-religioasă se articulează în jurul a trei momente precise și individualizabile, fie teoretice, fie practice.

Înainte de toate, *momentul filologic*, care acționează atunci când este necesară reconstituirea sensului unui discurs transmis prin intermediul textelor sfinte.

În al doilea rând, *momentul critic*, care intervine atunci când criteriile filosofico-lingvistice se dovedesc insuficiente pentru a clarifica problemele ridicate de conținutul conceptual al textului, acolo unde acesta conține contradicții, salturi

³ E. Betti, *L'ermeneutica*, Citta Nuova, Roma, 1987.

tematice, interpolări posterioare, argumentații și stiluri expresive în mod evident tipice hagiografului.

În fine, *momentul teologic*, care se exercită prin a înțelege sensul lumii obiectiv spirituale și care constituie în mod precis obiectul propriu și scopul întregului proces hermeneutico-religios.

În baza momentelor metodologice sus menționate, întâlnim în hermeneutica filosofului Emilio Betti *patru canoane hermeneutice fundamentale* sau criteriile pe care trebuie să le parcurgă fiecare moment al procesului hermeneutico-religios:

1) *Canonul autonomiei discursului hermeneutico-religios*. Betti manifestă o preocupare constantă și un interes repetat în scopul respectării și garantării „obiectului” interpretării, în speță textul sacru, întrucât acesta este un produs al spiritualității umane. Este necesar să precizăm în acest punct că filosoful hermeneut utilizează termenul „spiritualitate” în sensul de Spirit (*Geist*), perceput în notă hegeliană ca mediator suprem și unic al tuturor formelor teologico-istorico-filosofice, dar în accepțiunea precisă de realizări concrete datorate faptului că omul este o ființă care posedă spirit, dar nu e *Spiritul*, nici nu este o determinare a *Spiritului*. „Spiritualitatea” reprezintă pentru Betti expresia concretă în istorie a tuturor activităților „spirituale” ale omului – artistice, literare, poetice, filosofice, juridice, religioase – care manifestă clar ființa acestuia dotată cu „spirit” și care stau la fundamentul modului special și unic al acestuia de a transcende legile instinctelor pure naturale. Conform unei lumi pe care omul o creează după chipul și asemănarea sa, el este întrepătruns de idealuri și valori, acestea fiind literare, poetice, estetice, filosofice, juridice sau religioase. Spiritualitatea este prin urmare sinonim, pentru Betti, cu „istoricitatea”, din moment ce numai omul are o istorie, sau numai omul construiește o lume în care își exprimă propria spiritualitate, o lume de opere concret spirituale, cum ar fi arta, gândirea, cultura pînă la cele mai înalte meditații religioase.

Tocmai acum surprindem această lume obiectivă plină de forme reprezentative, obiectivă deoarece este istorică și reprezintă expresia concretă a spiritualității vii a omului. Această spiritualitate constituie, în varietatea sa și în aproape toată manifestarea sa infinită, obiectul interpretării hermeneutico-teologice. Un obiect prin urmare deloc asimilabil obiectelor naturii, care pot avea o evoluție dar care nu posedă o „istorie”. Obiectul interpretării hermeneutico-teologice este un *obiect istoric*, este un produs al spiritualității vii a omului și din acest motiv, deși apropiat în raportul hermeneutic de către interpret, inserat, la rîndul său, în categorii cognitive referitoare la propria situație istorică diferită, trebuie în mod riguros păstrat în *diversitatea sa, în obiectivitatea sa autonomă*. Canonul *autonomiei obiectului* discursului hermeneutico-religios se referă prin urmare nu numai la produsul obiectivat în sensul istoric al spiritualității omului – formele reprezentative – ci mai ales în relația pe care interpretul trebuie să o mențină cu acest obiect, relație care trebuie formulată cu respectarea riguroasă a diversității acestuia.

Astfel realizăm în mod lucid că punctul crucial al acestui raport lingvist - cititor, constă în faptul că lingvistul trebuie într-un anumit sens să pătrundă în interiorul produsului unei alte subiectivități (cititorul), plecînd de la propria subiectivitate. Omul poate cunoaște operele omului, *verum ipsum factum*, toate deformările care ar fi provocate de propria subiectivitate needucată, din motive de prejudecăți, viziuni preconcepse, luări de poziții ideologice și arbitrare care ar vicia iremediabil corectitudinea interpretării propriei credințe, *pericolul sincretismului religios*. Hermeneutul romano-catolic trebuie să încerce cît mai mult posibil să respecte cititorul în *diversitatea* acestuia, așa cum acesta ne este *dat* nouă și nu *ales* de noi, iar noi, umili, să-l *cercetăm*, să-l *descoperim*, să-l *înțelegem*.

2) *Canonul totalității sau al coerenței*. Conform acestui principiu cunoscut și formulat pentru prima dată de către Schleiermacher⁴, în interpretarea filosofico-teologică, o parte individuală poate fi înțeleasă numai în lumina întregului text și, reciproc, textul, în întregul acestuia, poate fi surprins numai prin aprofundarea semnificației părților individuale ale acestuia. Plecînd de la acest principiu afirmăm că prin acest canon se pun bazele coerenței intime care leagă părțile de tot, și modul în care părțile individuale pot primi chiar de la întreg acel „surplus” de semnificație care le iluminează. Suntem capabili să formulăm problema „totalității” în manieră, nici rigidă, nici arbitrară, dar cu mare echilibru, disecînd în mod sensibil toate pericolele care s-ar putea ascunde într-o utilizare improprie a acestui canon în hermeneutica religioasă romano-catolică. Jocul părților și al întregului, al lingvistului cu cititorii să nu poată deveni niciodată un pretext pentru o neînțelegere ulterioară a textului sacru.

3) *Canonul actualității înțelegerii*. Odată cu formularea canonului actualității interpretării și al înțelegerii, Betti ne arată că este perfect conștient că interpretul unei opere, al unui produs istoric al trecutului, hermeneutul religios (și vă provoc să avem curajul să-l numim *hermeneutul de credință*) începe înțelegerea acestui eveniment trecut plecînd de la *experiența proprie a prezentului* – experiență în vasta acceptare pe care acest termen o primește în gîndirea contemporană. Hermeneutul de credință este prin urmare, într-un anumit sens, condiționat, în înțelegerea trecutului, de *actualitatea istorică prezentă*. Înțelegerea trecutului său este într-un fel pre-determinată de situația sa istorică prezentă, de care acesta nu se poate elibera întru totul.

Putem afirma că aici acceptăm principiul pre-înțelegerii hermeneutice a teologiei lingvistice, conform căreia traducătorul nu este niciodată un receptor pasiv de conținuturi care îi provin din afară sau din același trecut al textului, dar este el însuși implicat în mod esențial și personal în procesul interpretativ al fragmentului, în care, în mod inevitabil, converg experiența proprie a prezentului, psihologia acestuia, cultura, *actualitatea* sa istorică și credința sa. Este toată *experiența lumii* implicată în procesul hermeneutico-teologic, care prin urmare este un proces activ și nu pasiv, ce reprezintă toată cunoașterea și toată înțelegerea. Aici precizăm că acest

⁴ Scheffczyk L., *Fundamentele Dogmei*, Sapientia, Iași, 2010, p. 50.

canon nu poate fi înțeles în sine și nici utilizat independent de principiile care disciplinează primul canon hermeneutico-teologic „al autonomiei sau imanenței obiectului interpretat”.

4) *Canonul corespondenței sau al consonanței hermeneutico-religioase*. Este vorba de două exigențe care sunt antice și metodologice. Prima ne arată că, pentru a înțelege un mare spirit care ne vorbește în trecut, trebuie într-un fel să fim egali cu acesta, ridicați într-o anumită măsură la același nivel de spiritualitate, chiar cu prețul contrazicerii tendințelor și atitudinilor specifice actualității noastre prezente. Cine cunoaște *Binele* este de asemenea bun spunea Platon și Betti preia această temă, în mod autentic metafizică, făcând din aceasta un canon teologico-lingvistic cu valența atât metodologică cât și etică.

Cea de-a doua cerință ne arată că trebuie să devenim „înmăscuți” cu cel care ne vorbește sau că trebuie să ne forțăm în mod intenționat în procesul înțelegerii credinței să ieșim din propria solitudine pentru a ne întâlni cu celălalt, exprimând în mod pozitiv și constructiv o astfel de atitudine de credință. Nu este suficient numai interesul actual de a înțelege: este necesară acea deschidere mentală care să permită lingvistului să se localizeze în perspectiva corectă, favorabilă pentru a descoperi și pentru a înțelege. Nu este supraevaluată importanța formulării acestui al patrulea canon care arată în mod clar cum, în intenționalitatea profundă a întregii cercetări, dezvoltarea corectă a procesului hermeneutic conduce la o cunoaștere ce se unește cu etica.

De la aceste premise urmează investigația de ordin istoric asupra relației dintre filologie și religie ce conduce la concluzia că cele patru canoane sunt interdependente, se stimulează reciproc, iar în plan concret ele s-au manifestat simultan și tind să se coreleze și în contemporaneitate, fapt pentru care practica educativă poate și trebuie să valorifice standardul *catolicității* implicit sau explicit, al credinței religioase, după cum și credința religioasă se poate consolida printr-o bună și chibzuită informare și formare. Corelativitatea și complementaritatea funcțională dintre religie și educație au fost intuite de mult timp și au atins un punct de maximă intensitate odată cu instituirea și răspândirea creștinismului. Isus Cristos întruchipează la modul superlativ această îngemănare dintre sophia și paideia, dintre logos și praxis, dintre idee și faptă, viața sa pămîntească fiind un model de unitate și continuitate dintre vorbă și faptă, dintre gândire și acțiune. Argumentarea aceasta ce pleacă de la istoricitatea omului face referire directă la „desăvîrșirea istoriei prin unicitatea evenimentului lui Cristos”. Este vorba pur și simplu de țelul spre care Dumnezeu ne-a orientat în mod real. Întruparea și a doua venire a lui Cristos sunt unice și irepetabile. În fața sincretismului religios ce contaminează viața creștinului nu este nevoie doar de respingerea unor erori, ci este nevoie de prezența noastră vie pătrunsă de ideile adevărate ce izvorăsc din credință.

4. O altfel de traducere a scripturii românești

Se împlinesc 215 ani, de când a ieșit de sub tipar la 1795 traducerea românească a Sfintei Scripturi, tipărită la Blaj, *cu blagoslovenia Măriei Sale Preluminatului și Presfîntitului Domnului Domn Ioan Bobb vlădicului Făgărașului*. Iată câteva gânduri adresate, *cătră cetitoriu*, de preacucernicul ieromonah Samuil Clain, din Mănăstirea Sfintei Troiță de la Blaj, la începutul acestei Biblii:

„Scriptura Sfîntă, (...) de pre limba elinească, din izvodul celor șaptezeci de dascalii, românește tălmăcită, la anul 1688 în București s-au fost tipărit, dar cu foarte întunecată și încurcată așezare și întocmire a graiului românesc și mult osibit de vorba cea de acum obicinuită, și mai ales de graiul și de stilul cel din cărțile besericești, care în toate besericile românești să cetesc, și pentru aceea pretutindinea tuturor și de toți este cunoscut și înțeles, cît acea tălmăcire aceii Biblii mai pre multe locuri neplăcută urechilor auzitorilor este și foarte cu anevoie de înțeles, ba pre altele locuri tocma fără de înțeles este, care lucru cu mare pagubă sufletească era neamului și besericii românilor (...). Iară, o, iubite cucernice cetitoriu, am voit a-ți aduce aminte că doară și acum întru unele locuri ți să va părea întunecat graiul, ci pentru aceea să nu te smintești, nici să te pripești a vinovăți și a defăima lucrul, că întunecarea aceasta și dintru aceasta vine, că noi nici pentru mai luminat înțeles am vrut de la noi nici măcar un cuvînt cît de mic să băgăm în S. Scriptură, ci ne-au fost voia ca întru toate să rămîie întru curățeniia sa și întru tot adevărul său, după cum este în cea elinească (...). Ci tu, cucernice cetitoriule, toate le ia în parte bună și te folosește cu această a noastră osteneală spre mai mare laudă a lui Dumnezeu și a Sfintei Beserici creăștere și a sufletului tău mîntuire, că acesta este scopul ostenealii mele, carele sunt al tău cătră Dumnezeu rugătoriu, smeritul întră ieromonași.”⁵

Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că vorbim în același timp despre o operă teologico-literară de mare excepție, care însumează toate calitățile unei Biblii destinate pentru *biserica a tot neamul românesc*, ce a rămas pînă azi fundamentul tuturor edițiilor românești ale Sfintei Scripturi⁶. A fost retipărită la Sankt Petersburg cu binecuvîntarea sfințului Sinod rusesc, în 1819, cu mici variante din textul Biblii slave (ediția 1751). Între anii 1854 – 1856 a fost retipărită prin grija episcopului Filoteiu la Buzău, fapt care dovedește și mărturisește cît de mare a fost aprecierea trudei smeritului ieromonah Samuil Clain, nu numai în biserica Greco-Catolică din Ardeal, ci și în cercurile bisericii Ortodoxe din Muntenia și Moldova. Biblia lui Șaguna, tipărită la Sibiu aproape în aceeași vreme, 1856 – 1858, nu face

⁵ *Biblia adevă Dumnezeiasca Scriptură a Legii Vechi și a celei Nouă*. Tipărită în zilele Majestații Sale Carol I, regele României, în al 49 an de slăvită domnie. Ediția Sfîntului Sinod. București, Tipografia cărților bisericești, 1914.

⁶ Victor Macaveiu, *Spre o nouă ediție a Scripturii românești*, în *Cultura Creștină*, nr. 1-2, Tipografia Seminarului teologic greco-catolic, Blaj, 1921, p. 2.

altceva decât să copieze Biblia lui Clain, „cu puține și neînsemnate schimbări”⁷, care s-au făcut parcă într-adins, ca să nu reproducă textul întocmai așa precum a ieșit în ediția de la Blaj. Aceste schimbări s-au dovedit a fi, de cele mai multe ori, rele, adică în detrimentul înțelesului și al fidelității textului⁸.

Mergînd mai departe, în istoria traducerilor Sfintei Scripturi în limba română, ajungem la ediția oficială românească a Bibliei, tipărită la București în 1914, *în ediția sfîntului Sinod*. Este textul Bibliei lui Clain, dar cu modificările editorilor de la Petersburg, de la Buzău și de la Sibiu. Este unanim recunoscut faptul că această ediție, publicată de sfîntul Sinod, a fost o operă bine venită și recunoscută drept prima ediție oficială românească cu „litere străbune, tipărită foarte frumos, pe hîrtie bună, și pusă în vînzare, la timpul său (1914), cu prețuri foarte modeste (ediția pe hîrtie bună abia costă 4 lei)”⁹. Lipsește acestei ediții o prefață care să lămurească cititorul asupra textului românesc, care a servit drept temelie respectivei ediții. Nu poate fi trecută cu vederea o altă operă literară, cea a d-lui Dumitru Cornilescu, care ne-a lăsat în 1920, la București, la editura Societății Evanghelice Române, Noul Testament într-o traducere latină profund umanistă. Lipsește acestei traduceri coloritul arhaic al cuvîntului lui Dumnezeu, lipsește ceea ce numim la statuile de bronz *patina* vremii, care dă preț și valoare operei. Că această traducere a stîrnit un interes deosebit, o dovedește faptul că patru ani mai tîrziu apare traducerea integrală a Bibliei sub semnătura lui D. Cornilescu.

În afară de edițiile tipărite ale Sfintei Scripturi, dorim să amintim truda unor erudiți, dar care nu au apucat să-și vadă osteneala încununată de rezultat. Se păstrează la Blaj manuscrisul lui P. P. Aron, al lui Teodor Pop, un manuscris pregătit de eruditul filolog și orientalist Cipariu, precum și manuscrisul aproape complet, adnotat cu comentarii din Sfinții Părinți, al canonicului Szmigelsky. Toate aceste mărturii, (și cele ce nu au fost consemnate în acest studiu), reprezintă mărturiile ale dezvoltării limbii române în scrierile biblice și se arată negreșit vocația poporului nostru de iubitor al Sfintei Scripturi, ca o trăsătură definitorie a neamului nostru.

Nu lipsită de importanță, pentru dieceza Romano-Catolică de Iași, este traducerea Noului Testament, (Editura Sapientia, Iași, 2002), realizată de către un colectiv de erudiți, după ediția critică a Societăților Biblice Unite, *The Greek New Testament*, Biblia Druck GmbH, Stuttgart 1983. Notele informative și aparatul critic, din subsolul paginii, au ținut cont de comentariile cele mai autorizate, contemporane, în continuitate cu tradiția bogată a interpretărilor patristice. Dorința celor care au lucrat la această traducere a fost aceea de a *transpune mesajul răscumpărării* din Noul Testament, centrat în persoana, viața și activitatea lui Isus Cristos. Indicele notelor principale favorizează înțelegerea problemelor care

⁷ Ioan Bălan, *Limba cărților bisericesti*, Blaj, 1914, p. 194.

⁸ *Ibidem*, pp. 198-210.

⁹ Victor Macaveiu, *op. cit.*, p. 7.

stîrnesc controverse. Hărțile și tabelul cronologic ajută cititorul să încadreze evenimentele mîntuitoare în istoria omenirii și în geografia locurilor. Temele biblice de interes pastoral oferă ajutor tuturor celor care pregătesc o cateheză, o omilie sau un argument științific pentru o temă biblică. Este prezentat și un indice liturgic de lecturi care oferă celor interesați posibilitatea să se regăsească în liturgia Bisericii care împarte, ținînd cont de pedagogia proprie, lectura comunitară a Sfintei Scripturi pe parcursul timpurilor liturgice. Vorbim despre o muncă științifică ce nu ar fi fost dusă la bun sfîrșit fără competență, tenacitate, discreție, entuziasm și dîrzenie, ca vestea cea bună a mîntuirii să ajungă la „urechea, mintea și inima tuturor oamenilor de bunăvoință”¹⁰.

5. Catehisme românești în istorie

Cuvîntul *catehism* este de origine greacă și înseamnă acea formă a metodei conversației care constă din întrebări adresate elevilor, la care aceștia trebuie să răspundă reproducînd cunoștințele însușite anterior. Verbul *catehein* se întîlnește deseori în Noul Testament: *Fapte* XVIII, 25; *Luca*, I, 4; *Corinteni* XIV, 19; *Marcu*, XVI, 15-16. Seria catehismelor creștine începe cu *Didahiile* din epoca părinților apostolici. Panten, sfîntul Clement și întreaga școală catehetică alexandrină, atît de renumită în analele teologiei creștine, propuneau învățătura lui Cristos și a Bisericii în formă catehetică, adică prin întrebări și răspunsuri. Sunt celebre catehezele sfîntului Ciril din Alexandria. Sfîntul Grigore de Nissa compune *Marele cuvînt catehetic*; sfîntul Augustin scrie *De catehisandis rudibus*; Beda Venerabilul (672-735) propune preoților promovarea *Catehismului*, adică explicarea Simbolului Credinței și a rugăciunii Tatăl Nostru. La sfîrșitul secolului al VIII-lea apare primul Catehism în sensul modern al cuvîntului, intitulat: *Disputatio puerorum per interrogationes et responsiones*, atribuit fără nici un merit lui Alcuin. În epoca modernă numărul catehismelor crește semnificativ în toate țările. Cea mai celebră lucrare de acest gen este reprezentată de *Catehismul Tridentin*. S-a constituit o comisie formată din Cardinali care, după studii îndelungate, la 11 Septembrie 1563 propune un Catehism, util educatorilor și tineretului școlar. Materialul rezultat a fost trimis Papei, cu rugămintea de a se edita. Papa a instituit o comisie prezidată de sfîntul Carol Boromeu și marea operă a fost terminată un an mai tîrziu. După aceea, sub Papa Grigore al XIII-lea, apare o ediție nouă, recomandată printr-o scrisoare enciclică în 8 Septembrie 1899. A fost tradus și în românește de iluștri clerici greco-catolici de la Academia din Gherla, organizați în societatea literară „Alexi-Șincaiană”.

În lumea catolică s-au tipărit multe alte Catehisme, în toate limbile. Din seria acestor lucrări din Apus se traduce mai întîi opera sfîntului Petru Canisiu, apostol al Germaniei în perioada luptelor împotriva protestantismului. A trăit între 1521-1597

¹⁰ Alois Bulai, *Cuvînt înainte*, în *Noul Testament*, Sapientia, Iași, 2002.

și a fost proclamat doctor al Bisericii Romano-Catolice și trecut în rîndul sfinților, de către Papa Pius al XI-lea, în 24 Mai 1925¹¹. Un alt sfînt, Ioan Capistran, a convertit la catolicism mai mulți români din Banat. Dintre aceștia sunt pomeniți Gheorghe Buitul, născut pe la sfîrșitul secolului al XVI-lea. A suferit mult din cauza persecuției protestante. În 1619 Episcopul romano-catolic Ștefan Csiky îl recomandă Cardinalului Borghese la Roma, pentru a fi primit la *Collegium Germanicum et Hungaricum*. Scrisoarea este datată 15 Septembris a. D. 1619, el devenind primul român student în teologie la Roma. Buitul a tradus în românește Catehismul lui Canisius¹².

În secolul al XVII-lea s-au mai scris trei Catehisme catolice de către misionarii din Moldova. Dintre acestea trei, s-a tipărit unul, iar despre celelalte există numai informații documentare. Misionarul Gasparo da Noto scrie în 1646 că a predicat mult timp în Moldova și a alcătuit un *Catehism* în limba română¹³. Un alt misionar, Vito Piluzio, franciscan conventual ce ajunge în 1653 prefect al misiunii din Moldova, compune un Catehism pe care l-a tipărit la Roma în 1677. În analele literare este menționat drept Catehismul tipărit cu litere latine. Episcopul Ioan Botezătorul Zamojski al Bacăului, polon de origine, a învățat românește, astfel că în 1636 cînd vine în Moldova, predică în limba poporului. Turcii nu puteau accepta ideea că la Bacău păstorește un nobil polonez și astfel hotărîsc să-l îndeparteze. Acesta se retrage înainte de a fi prins. Deși a activat puțini ani, este pomenit în analele literare prin două lucrări scrise în românește. A alcătuit pentru preoții și mai ales pentru misionarii din Moldova o *gramatică moldovenească*, tipărită în Polonia, și a compus un *Catehism al credinței catolice*, tot în românește.

În secolul al XVIII-lea numărul Catehismelor catolice este mult mai mare. Apar atît în Transilvania în biserica română unită cu Roma, cît și în Moldova, scrise de misionari italieni. Cele mai multe nu s-au tipărit. Dintre cele tipărite merită amintit cel din 1702 apărut la Alba-Iulia, autorul, pe nume Paul Baranyi (1657-1719), jucînd un rol semnificativ la desăvîrșirea Sfintei Uniri de la 1700. Lucrarea are următoarele părți: 1. Despre credința creștinească; 2. Crezul; 3. Despre nădejde; 4. Despre rugăciune (Tatăl Nostru, mulțumirea îngerului către Maria); 5. Păcate; 6. Dragoste; 7. Cele zece porunci; 8. Pentru botez; 9. Rînduiala bisericii; 10. Căsătoria; 11. Despre păcatele de moarte; 12. Despre poruncile bisericii; 13. Făpturile cele sfințite; 14. Întîia, a doua și a treia împotrivire. Se găsește un exemplar la Blaj, în Biblioteca Centrală și unul la Biblioteca Universității din Cluj¹⁴. În seria catehismelor catolice din secolul al XVIII-lea ocupă un loc aparte *catehismele de la Blaj*. În Mica Romă a Transilvaniei încep să se tipărească catehisme de la 1754.

¹¹ Gheorghe Fireza, *Sfinți și fericiți din Societatea lui Isus*, București, 1941.

¹² Iosif E. Naghiu, *Catehisme Catolice Românești în sec. XVII-XVIII*, în *Cultura Creștină*, nr. 10-12, Blaj, 1943, pp. 591-601.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Ioan Mușlea, *Pînea pruncilor*, (Bălgrad 1702), București, 1941, pp. 619-629.

Apare „Învățătura creștinească prin întrebări și răspunsuri”¹⁵, așa cum citim în scrisoarea trimisă de Episcopul Petru Pavel Aron, la 30 Decembrie 1754, Episcopului Romano-Catolic de Oradea, în care pomenește despre mai multe tipărituri de acest fel, de la Blaj¹⁶. În *Bibliografia Românească Veche* este menționată ediția din 1756 intitulată : *Învățătura creștinească prin întrebări și răspunsuri pentru procopseala școalelor*, care, după cum se vede din titlu, era de școală, care altădată era intitulată *bucoavnă*. În 1757 se tipărește la Blaj un catehism în limba latină: *Doctrina Christiana ex Probatis auctoribus collecta ad usum hujus Scholasticae Juventutis*, care cuprindea o bogată tematică religioasă, fundamentată pe învățătura Sfintei Scripturi. Gheorghe Șincai publică în 1793 „Catehismul Cel Mare cu întrebări și răspunsuri”, alcătuit și întocmit pentru folosul și *procopseala* tuturor *școalelor normalești a neamului românesc*. Acest catehism a fost foarte răspândit în Transilvania ca manual didactic.

Amintim și catehismele catolice românești scrise de misionarii care au propovăduit credința creștină în satele catolice din Moldova în secolul al XVIII-lea. În 1719 misionarul Silvestro d' Amelio compune un catehism, care de fapt reprezenta o traducere după catehismul publicat de către Vito Pulizio la Roma în 1677. La 23 Mai 1775 misionarul Francantonio Minotto îi scria lui Ștefan Borgia, secretarul de la *Propaganda Fidei*, că a compus o gramatică și doi ani mai târziu pomenea că lucrează la un dicționar și la un catehism în limba română (mai precis în *limba moldovenească*, după cum se spune în scrisoare)¹⁷. Un alt misionar, Lorenzo Placido Porcelli, ce a lucrat la Adjundeni în secolul al XVIII-lea, la întoarcerea în Italia în 1792, cere la 4 Iulie 1805 să fie numit lector de limbă română la *Colegiu Sfântul Anton* din Roma, motivându-și dorința în baza cunoștințelor temeinice de limbă română. În biblioteca școlii mai sus amintite se găseau mai multe cărți compuse de către el, printre care era și un catehism. Bineînțeles toate erau în limba română¹⁸. Dorim să pomenească, cu mândrie, despre grija pe care Episcopii diecezei de Iași au manifestat-o față de poporul nostru, și cum s-au îngrijit să asigure învățămîntului religios românesc catolic o solidă cateheză, cu grafie românească:

„Pentru aceea, considerînd că cei doi mari vrăjmași ai adevărului sunt *rătăciră* și *neștiința*, am poruncit să se compună sub direcțiunea mea un nou Catehism, în care învățămîntul elementar și popular al religiei să fie dezvoltat după trebuința prea tristelor noastre timpuri, pentru ca credincioșii să fie mai bine învățați (...), să poată da seama despre credința și nădejdea lor. (...) Apoi, pentru ca să nu mai rămîie nimica de

¹⁵ Augustin Bunca, *Istoria Românilor Transilvăneni de la 1751 pînă la 1764*, Blaj, Tipografia Seminarului, 1902, p. 358.

¹⁶ *Ibidem*, p. 357.

¹⁷ Dumitru Găzdaru, în „Studii italiene“, 1934, an I, p. 80.

¹⁸ *Ibidem*, p. 85.

dorit, am poruncit să se facă din noul Catechism altul prescurtat, hotărât mai cu seamă pentru copii, și potrivit cu priceperea lor.”¹⁹

6. Catehismul Bisericii Catolice astăzi

Elaborarea *Catehismului Bisericii Catolice*, cerut de Adunarea Extraordinară a Sinodului Episcopilor, cu ocazia celei de-a douăzecea aniversări a încheierii Conciliului Ecumenic Vatican al II-lea, și promulgarea lui în anul 1992 de către veneratul Papa Ioan Paul al II-lea au însemnat pentru Biserica Catolică un mare dar din partea Duhului Sfânt. Utilitatea și valoarea acestui dar sunt confirmate de primirea și aprecierea pe care le-a întâlnit în rîndul episcopilor, cărora le era destinat, pentru învățarea doctrinei catolice și mai ales pentru elaborarea catehismelor locale. Dar mai sunt confirmate și de primirea călduroasă din partea tuturor celor care alcătuiesc poporul lui Dumnezeu, care l-au putut studia și aprecia în peste cincizeci de limbi în care a fost tradus pînă astăzi. *Catehismul* cuprinde toate elementele esențiale și fundamentale ale credinței, elaborate și prezentate pe înțelesul tuturor celor de credință, într-un cuvînt ne oferă întreaga panoramă a credinței catolice, fundamentată pe învățătura lui Isus Cristos din *Sfînta Scriptură*. Prin concizia, claritatea și integritatea sa, se adresează tuturor locuitorilor acestui pămînt, care trăiesc într-o lume dispersivă și cu mesaje multiple, care doresc să afle calea vieții, adevărul încredințat de Dumnezeu Bisericii Fiului său (*In* 14,6):

„Să fie ca o expunere completă și integrală a învățaturii catolice, care să permită tuturor să cunoască ceea ce însăși Biserica mărturisește, celebrează, trăiește și se roagă în viața sa zilnică”²⁰.

Pentru o mai bună valorificare a *Catehismului*, Ioan Paul al II-lea organiza și institua, în anul 2003, o comisie specială, condusă de actualul papă Benedict al XVI-lea, pe atunci cardinalul Joseph Ratzinger, prefect al Congregației pentru Doctrina Credinței, cu scopul de a elabora un *Compendiu al Catehismului Bisericii Catolice*, care să cuprindă o formulare mult mai concisă a acelorași conținuturi ale credinței, am spune noi, un *catehism* de buzunar util și la îndemîna tuturor. Din textul final redactat surprindem trei caracteristici principale ale *Compendiului*: dependența strînsă de *Catehismul Bisericii Catolice*; genul dialogat; folosirea imaginilor în cateheză²¹. Trebuie afirmat că această lucrare, *Compendiul*, nu este o operă de sine stătătoare și nici nu înlocuiește *Catehismul Bisericii Catolice*: mai degrabă se raportează continuu la el prin indicarea exactă a capitolelor (numerelor de referință), cît și prin folosirea continuă a structurii, a dezvoltării și a conținuturilor sale. Apreciem

¹⁹ Nicolae Iosif Camilli, *Epistolă Pastorală pusă în fruntea noului Catechism*, Iași, Tipografia Lucrătorilor Români Asociați, 1885, p. 3.

²⁰ Ioan Paul al II-lea, Scrisoarea apostolică *Laetamur magnopere*, 15 august 1997.

²¹ *Catehismul Bisericii Catolice – Compendiu*, Editura Presa Bună, Iași, 2006, p. 9.

interesul și fervoarea acestei lucrări față de *Catebism*, care, în temeiul înțelepciunii sale expozitive și în baza „uncțiunii sale spirituale”, se definește și rămîne în continuare textul de bază al catehezei ecleziale de astăzi, fundamentat pe Sfînta Scriptură²².

Catebismul se împarte în patru părți, întrunind astfel coordonatele legilor fundamentale ale vieții în Isus Cristos. Prima parte, cu titlul „Profesiunea de credință”, se concentrează asupra credinței mărturisite de Biserica Catolică *lex credendî*, pornind de la *Simbolul apostolic*, fundamentat în Sfînta Scriptură, a cărui proclamare permanentă în adunările creștine menține vie și nealterată amintirea principalelor adevăruri de credință. A doua parte, intitulată „Celebrarea misterului creștin”, ne oferă spre studiu și meditație aceea *lex celebrandî*, care prin vestirea evangheliei își află răspunsul privilegiat în responsabilitatea vieții sacramentale. Aici credincioșii trăiesc, experimentează și mărturisesc, în fiecare clipă a vieții, împlinirea totală, eficace, mîntuitoare a misterului pascal, prin care Cristos a împlinit misterul răscumpărării noastre. A treia parte, numită „Viața în Cristos”, dezvoltă discursul despre *lex vivendî*, tocmai despre îndatoririle pe care le au cei botezați în a-și manifesta, prin comportamentul zilnic și prin ierarhiile etice la care aderă, fidelitatea în fața credinței mărturisite ritualic. Toți creștinii sunt chemați de către Domnul Isus să îndeplinească faptele potrivite cu demnitatea lor de fii ai Tatălui și în iubirea Duhului Sfînt. A patra parte, ce poartă titlul „Rugăciunea creștină”, se oprește asupra vieții de rugăciune, *lex orandî*, care după exemplul lui Isus, modelul perfecțiunii care se roagă, îl cheamă pe creștin la dialogul cu Dumnezeu în rugăciune, a cărei expresie tainică și definitorie este rugăciunea *Tatăl nostru*, rugăciunea pe care ne-a învățat-o însuși Isus Cristos. Nu pierdem din vedere forma dialogată a *Catebismului*, care se raportează genul literar catehetic, compus din întrebări și răspunsuri. În *Catebism* se propune un dialog ideal între învățător și discipol, printr-un șir insistent de întrebări, care-l angajează pe cititor și-l invită să persevereze în descoperirea aspectelor niciodată învechite ale adevărurilor credinței sale. Prin dialog se realizează și o condensare a textului, astfel că nu se pierde din vedere esențialul.

Revenind la *Compendiu*, dorim să subliniem o noutate estetică care prin prezența imaginilor ritmează împărțirea lucrării. Sunt imagini care provin din patrimoniul bogat al iconografiei creștine. Bazîndu-se pe tradiția conciliară veche, Biserica ne învață că și imaginea este predică evanghelică. Pictorii și artiștii din toate timpurile au oferit, spre uimirea și contemplația credincioșilor, faptele mai importante ale misterului mîntuirii, prezentîndu-le ochiului în strălucirea culorii și în perfecțiunea imaginii. Acesta este indiciul prin care, mai mult ca oricînd, imaginea sacră poate să exprime esențialul altfel decît slova, cu un altfel de dinamism, universal recunoscut²³. Ne referim la un comentariu evanghelic și catehetic modern, la

²² *Idem.*, p. 10.

²³ Graziella Piergiani-Gianfranco Pizzamiglio, *Cina cea de taină*, Editura Sapientia, Iași, 2005.

pictura cu același nume realizată de maestrul Alfredo Pettinari pe absida Bisericii parohiale „Sfântul Ioan Botezătorul” din Tavazzando-Lodi (Italia). Este și un cadou oferit Institutului Teologic Romano-Catolic „Sf. Iosif” din Iași, ce are scopul de a trezi în fiecare dintre noi, cei care ne îndreptăm privirea spre tablou, credința și sensibilitatea creștină exprimată biblic prin rugăciunea celor doi ucenici din Emaus: „Rămii cu noi Doamne”. Maestrul Pettinari ne oferă fermecătoare imagini cu limbajul lor evanghelic și catehetic, prin care ne cheamă să-l descoperim neconținut pe Cristos prezent, nu numai în mijlocul apostolilor la Ierusalim, ci și în mijlocul nostru, al tuturor celor de bună credință. Să învățăm să fim deschiși, să ne lăsăm întâlniți de Dumnezeu, să tăcem, să cugetăm.

7. Concluzie

Textul biblic are o istorie literară și, din cele mai vechi timpuri, Biserica Catolică a tradus Biblia în limba popoarelor creștine. Traduceri ale Scripturii au apărut și pe meleagurile noastre, au fost bine acceptate de poporul creștin și recunoscute de către autoritatea bisericească. În aceste texte biblice s-a împletit minunat sensul dogmatic cu cel literar, rezultând astfel adevărate capodopere ale literaturii teologice românești. Fidelitatea față de cuvântul lui Dumnezeu ne obligă la o înțelegere profundă și mereu actuală a voinței Domnului, o ascultare ce trebuie *eliberată* de conformismul intelectual al cercetărilor filologico-teologice sau de obișnuința facilă cu vremurile actuale. Oamenii sunt făcuți să cunoască adevărul, însă relativismul moral și intelectual, din ultima vreme, amenință cu distrugerea fundamentele societății noastre.

„Fără adevăr se cade într-o viziune empiristă și sceptică despre viață, incapabilă să se ridice deasupra practicii, pentru că nu este interesată să perceapă valorile (uneori nici semnificațiile) cu care s-o evalueze și s-o orienteze. Fidelitatea față de om cere fidelitatea față de adevăr care, singur, este garanție a libertății și a posibilității unei dezvoltări umane integrale. Pentru aceasta, Biserica îl caută, îl vestește în mod neobosit și îl recunoaște oriunde s-ar ascunde el.”²⁴

Cultura s-a schimbat în ultimele decenii și este mai îndepărtată de rădăcinile ei creștine. Astăzi privim la o dimensiune multiculturală ce dă ocazia întâlnirii cu alte religii. Pentru noi creștinii această realitate oferă posibilitatea explorării altor tradiții religioase, a căilor de a da mărturie despre dimensiunea transcendentă a persoanei umane și despre chemarea universală la sfințenie, conducând la practicarea virtuților și la trăirea mesajului Sfintei Scripturi. Noi credem în unicitatea mântuirii câștigate pentru noi de Cristos. În comuniune și fidelitate față de voința Domnului, noi recunoaștem că Biserica este chemată să îi cuprindă pe toți, dar niciodată *pe seama adevărului creștin*. Cateheza – pilon al Bisericii – este o dedicare tăcută și fidelă, care

25. Benedict al XVI-lea, *Caritas in veritate*, n. 9.

depinde în realizarea ei de toți oamenii, care vor pune în practică tradiția bisericii ca noutate de ucenic al lui Isus Cristos și ca misionar al Împărăției Sale.

Bibliografie

- Augustin Bunea, *Istoria Românilor Transilvăneni de la 1751 până la 1764*, Blaj, 1902.
- Bartolomeu Valeriu Anania, *Pentateuhul*, Editura Institutului Biblic al B.O.R., București, 1997.
- Benedict al XVI-lea, *Caritas in veritate*, Editura Presa Bună, 2009.
- Betti E., *L'ermentica*, Citta Nuova, Roma, 1987.
- Biblia*, Ediția Sfîntului Sinod, București, 1914.
- Catehismul Bisericii Catolice – Compendiu*, Editura Presa Bună, Iași, 2006.
- Gheorghe Fireza, *Sfînți și fericiți din Societatea lui Isus*, București, 1941.
- Graziella Piergiani-Gianfranco Pizzamiglio, *Cina cea de taină*, traducere de pr. Alois Bulai și pr. Iosif Răchiteanu, Editura Sapientia, Iași, 2005.
- Ioan Bălan, *Limba cărților bisericești*, Blaj, 1914.
- Ioan Mușlea, *Pînea pruncilor*, (Bălgrad 1702), București, 1941.
- Ioan Paul al II-lea, *Scrisoarea apostolică Laetamur magno opere*, 15 august 1997.
- Ioan Vasile Botiza, *Introducere în studiul Sfîntei Scripturi*, Galaxia Gutenberg, 2005.
- Iosif E. Naghiu, *Catehisme Catolice Românești în sec. XVII-XVIII*, Blaj, 1943.
- Iosif Tamaș, *Philosophia Perennis*, Editura Sapientia, Iași, 2010.
- Nicolae Iosif Camilli, *Epistolă Pastorală pusă în fruntea noului Catehism*, Iași, 1885.
- Noul Testament*, Editura Sapientia, Iași, 2002.
- Victor Macaveiu, *Spre o nouă ediție a Scripturii românești*, Blaj, 1921.
- L. Scheffczyk, *Fundamentele Dogmei*, traducere de Wilhelm Tauwinkl, Editura Sapientia, Iași, 2010.